

"XODIMLARNING DAROMADLARI" (BHXS 19) STANDARTNI AMALIYOTDA QO‘LLASH MASALALARI

Madinabonu Rovshanovna Tolipova

Toshkent Moliya Instituti, 1-kurs Magistr, Ta’lim yo‘nalishi
(mutaxassislik): 70410101 - Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar
bo‘yicha)

tolipovamadina2022@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buxgalteriya hisobining xalqaro standarti maqsadi, qo‘llash doirasi, xodimlarning daromadlari, xodimlarning daromadlarini tartibga solishning huquqiy asoslari, xodimlarning daromadlarining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: xodimlarning daromadlari, xodim, qonunchilik, mehnat haqi, standart, kodeks.

ABSTRACT

This article discusses the purpose of the international standard of accounting, scope, employee benefits, legal basis of regulation of employee benefits, economic significance and importance of employee Benefits.

Keywords: employee benefits, employee, legislation, wages, standard, code.

KIRISH

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni to‘gridan-to‘gri jalb etilishi, erkin iqtisodiy zonalarining tashkil etilishi va faoliyat yuritishi buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tashkil qilishni zarurat qilib qo‘ymoqda. Hozirgi vaqtda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari xo‘jalik subyektlar tomonidan tashqi foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan buxgalteriya axborotini tayyorlashda tobora keng foydalanilmoqda. Bu holat axborotni sifatini oshirish, kapital qiymatini pasaytirish, kapital bozoriga kirishni osonlashtirish kabi bir qator sabablar bilan izohlanadi. Ma’lumki, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini bilmasdan turib ushbu standartlarga o‘tib bo‘lmaydi.

Raqamli iqtisodiyot sharoiti davrida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611-son “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga ko‘ra, mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (keyingi o‘rinlarda – MHXS) o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta‘minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilishi nazarda tutilgan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXSlar) – bu Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha Kengashi (MHXSK) tomonidan chiqarilgan standartlar va sharhlardir. Ular quyidagilarni qamrab oladi:

(a) Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari;

(b) Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari

19-sonli BHXS xodimlarning daromadlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni qanday hisobga olish va oshkor qilish kerakligini tavsiflash uchun mo‘ljallangan.

19-sonli BHXS standarti tashkilotlar tomonidan 2013-yil 1-yanvardan yoki undan keyin boshlanadigan davrlar uchun qo‘llanishi lozim. Bundan oldinroq sanadan boshlab qo‘llashga ruxsat etiladi. Agar tashkilot mazkur sharhni oldinroq davr uchun qo‘llasa, u ushbu faktni yoritib berishi lozim. 19-sonli «Xodimlarning daromadlari» Buxgalteriya hisobining xalqaro standartining maqsadi xodimlarning daromadlarini hisobga olish va ular bo‘yicha ma‘lumotlarni yoritib berish tartibini belgilashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nazariy, metodologik asoslar va mehnat munosabatlari, ish haqi, xodimlarning daromadlari bo‘yicha mahalliy va xorijiy olim-iqtisodchilarning asarlari bag‘ishlangan: V. Petgi, D. Rikardo, A. Smit, P. E. Samuelson, R. Kene, D. M. Keyns, D. B. Klark, K. Marks, A. Britton, K. Druri, A. R. Turgo, T. Yu. Bazarova, V. P. Bardovskiy, M. A. Vinokurova, H. A. Volgina, N. A. Gorelova, A. P. Egorshina, B. L. Eremina, A. K. Zaytseva, N. P. Kondrakova, V. V. Kulikov, A. Ya.

Kibanova, L. Sh. Lozovskiy, E. A. Mizikovskiy, B. A. Reysberg, O. V. Rudakova, E. H. Samorodova, E. B. Starodubtseva, T. O. Solomanidina, Ya. V. Sokolova, I. Yu. Tkachenko va boshqalar.

Maqolani yozishda guruhlash, qiyosiy va solishtirma tahlil, tarkibiy tahlil, korrelyatsion tahlil kabi usullardan foydalanildi.

NATIJALAR

19-sonli «Xodimlarning daromadlari» Buxgalteriya hisobining xalqaro standartining maqsadi xodimlarning daromadlarini hisobga olish va ular bo'yicha ma'lumotlarni yoritib berish tartibini belgilashdan iborat³⁹.

Xodimlarning daromadlari - bu xodimlar ko'rsatgan xizmati evaziga yoki ishdan bo'shatilishi sababidan tashkilot tomonidan taqdim etiladigan tovonlarning barcha shakllaridir.

Mazkur standart tashkilotlardan quyidagilarni tan olishni talab etadi:

(a) xodim kelgusida to'lanadigan haq evaziga xizmat ko'rsatganda - majburiyatni; va

(b) tashkilot xodim tomonidan xodimlarning daromadlari evaziga ko'rsatilgan xizmat natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy nafni sarflanganda – xarajatni

Mazkur standart qo'llanadigan xodimlarning daromadlari quyidagi asosda taqdim etiladigan xodimlar daromadlaridan iborat:

(a) tashkilot bilan individual xodimlar, xodimlar guruhi yoki ularning vakillari o'rtasidagi rasmiy dasturlar yoki boshqa rasmiy kelishuvlar asosida;

(b) tashkilotdan bir nechta ish beruvchilarning milliy, davlat, soha yoki boshqa umumiy dasturlariga to'lovlarni amalga oshirishi talab etiladigan qonunchilik talablari asosida yoki soha kelishuvlari asosida; yoki

(v) konstruktiv javobgarlikni yuzaga keltiradigan norasmiy amaliyotlar orqali. Norasmiy amaliyotlar tashkilot xodimlarning daromadlarini to'lashdan boshqa real muqobilga ega bo'lmaydigan konstruktiv javobgarlikni yuzaga keltiradi. Konstruktiv javobgarlikka misol tariqasida, tashkilotning norasmiy amaliyotlaridagi o'zgarish uning xodimlar bilan munosabatlariga qabul qilib bo'lmaydigan zararga sabab bo'lgan holatni keltirish mumkin.

³⁹ 19-son Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti "Xodimlarning daromadlari"

Xodimlarning daromadlari quyidagilarni o'z ichiga oladi⁴⁰:

(a) xodimlar tegishli xizmatlarni ko'rsatadigan yillik hisobot davri oxiridan keyingi o'n ikki oy ichida to'liq so'ndirilishi kutiladigan quyidagilar kabi xodimlarning qisqa muddatli daromadlari:

- ish haqlari, maoshlar va ijtimoiy himoya badallari;
- haq to'lanadigan yillik mehnat ta'tili va haq to'lanadigan mehnatga layoqatsizlik ta'tili;
- foydani bo'lishish va mukofotlar; va
- amaldagi xodimlarning nomonetar ko'rinishda olgan daromadlari (masalan, tibbiy xizmat, uy yoki avtomobil' bilan ta'minlash hamda bepul yoki imtiyozli narxlardagi tovarlar yoki xizmatlar);

(b) quyidagilar kabi mehnat faoliyatidan keyingi daromadlar:

- pensiya to'lovlari (masalan, pensiyalar va pensiyaga chiqish bo'yicha bir martalik to'lovlar); va
- mehnat faoliyatidan keyingi boshqa daromadlar, masalan mehnat faoliyatidan keyingi hayot sug'urtasi va mehnat faoliyatidan keyingi tibbiy xizmat;

(v) quyidagilar kabi xodimlarning boshqa uzoq muddatli daromadlari:

- uzoq muddat ishlaganligi uchun to'lanadigan ta'til, masalan uzoq muddatli xizmat uchun qo'shimcha ta'til yoki ijodiy ta'til;
- yubileyga beriladigan mukofotlar yoki boshqa uzoq muddatli xizmat uchun haqlar; va
- mehnat layoqatini yo'qotganligi uchun uzoq muddatli nafaqalar; va
- (g) ishdan bo'shatish nafaqalari.

Xodimlarning daromadlari xodimlarga yoki ularning qaramog'idagilarga yoki benefisiarlarga taqdim etiladigan hamda bevosita xodimlarga, ularning turmush o'rtoqlariga, farzandlariga yoki boshqa qaramog'idagilariga yoki boshqalarga, masalan sug'urta kompaniyalariga to'lanadigan to'lovlar (yoki shartli tovarlar yoki xizmatlar bilan ta'minlash) orqali hisob-kitob qilinishi mumkin bo'lgan xodimlarning daromadlarini o'z ichiga oladi.

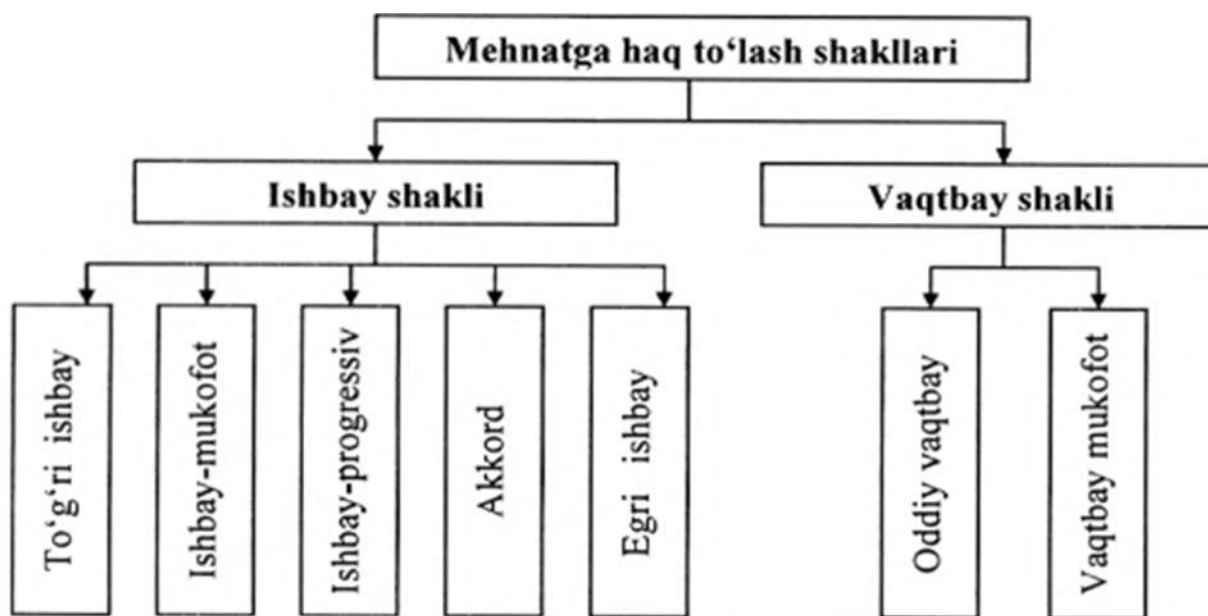
Xodim tashkilotga to'liq bandlik, qisman bandlik, doimiy, bir martalik yoki vaqtinchalik asosda xizmat ko'rsatishi mumkin. Mazkur standart maqsadlari uchun, xodimlar tushunchasi direktorlar va boshqa rahbariyat xodimlarini ham o'z ichiga oladi.

⁴⁰ 19-son Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti "Xodimlarning daromadlari"

O‘zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlar mehnat to‘g‘risidagi qonunchilik, jamoa kelishuvlari, shuningdek jamoa shartnomalari va boshqa lokal normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi⁴¹.

Mehnat to‘g‘risidagi qonunchilik xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e‘tiborga olgan holda, mehnat bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog‘lig‘i himoya qilinishini ta‘minlaydi, mehnat unumdorligining o‘shishiga, ish sifati yaxshilanishiga, shu asosda barcha aholining moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishiga ko‘maklashadi.

Mehnat to‘g‘risidagi qonunchilik ushbu Kodeks, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va Oliy Majlis qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlari va Jo‘qorg‘i Kenges qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hukumatining qarorlari, davlat hokimiyatining boshqa vakillik va ijroiya organlari o‘z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlardan iboratdir.

1-rasm.Mehnatga haq to‘lash shakllari

Mehnat haqi - bu jamiyat kolamida milliy daromadning ishchilar va xizmatchilar o‘rtasida ular mehnatining miqdori va sifatiga muvofiq

⁴¹ O‘zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi, 1-modda. Mehnatga oid munosabatlarni tartibga soluvchi normativ hujjatlar

taqsimlanadigan hamda shaxsiy iste'moli maqsadlari uchun foydalaniladigan qismidir.

Iqtisodiyot xodimlarning daromadlarining mazmuni haqida ikkita muhim nazariyani belgilaydi:

1) Xodimlarning daromadlari mehnatning narxidir. Ko'proq talab va taklif darajasi, shuningdek, boshqa bozor omillari ta'siri ostida uning hajmi va dinamikasi shakllanadi;

2) Ish haqi "ish kuchi" yoki "tovar qiymatining o'zgargan shakli- ishchi kuchi" ning puldagi qiymati hisoblanadi. Talab va taklif kabi bozor omillari va ishlab chiqarish sharoiti uning qiymatini belgilaydi.

Bozor omillarining ta'sirida ish haqining ishchi kuchi narxidan og'ishi sodir bo'ladi.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Maqolaning asosiy masalasi moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq BHXS 19 standartning qo'llanilishi va xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish. Xodimlarning daromadlari (BHXS 19) standartni qo'llashni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarning ishlab chiqish bilan belgilanishi ko'zda tutilgan.

Maqola mavzusidagi muammolar quyidagilar orqali namoyon bo'lishi mumkin:

-Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini MHXSga uyg'unlashtirishni hisobga olgan holda ularni takomillashtirish;

-MHXSni joriy etishni hisobga olgan holda normativ-huquqiy hujjatlarni qayta ko'rib chiqish va takliflar ishlab chiqish;

-Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga javob beradigan buxgalterlarni milliy sertifikatlash tizimini joriy qilish bo'yicha chora tadbirlar tashkil etish.

XULOSA

19-sonli BHXS xodimlarning daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlarni qanday hisobga olish va oshkor qilish kerakligini tavsiflash uchun mo'ljallangan.

O'rganilayotgan mavzuning dolzarbligi har qanday korxonada buxgalteriya bo'limining eng muhim faoliyatidan biri bu xodimlarning ish haqini hisobga olish ekanligi bilan izohlanadi. Mehnat va ish haqi hisobi

buxgalter ishining eng ko'p vaqt talab qiluvchi va mas'uliyat talab etadigan sohalaridan biridir. Ushbu ma'lumotlar asosida ish vaqtidan foydalanish, mehnat unumdorligi va ish haqining o'sishi va tegishli xarajatlar darajasi o'rtasidagi nisbatga rioya etilishi ustidan nazorat amalga oshiriladi. Korxonaning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyati jonli mehnatni iste'mol qilish bilan birga yuz beradi. Uning miqdori ishlagan kishi-soatlar bilan o'lchanadi. Mehnat jarayonida har bir xodimning bajargan ishi, tayyorlagan mahsuloti, iste'molchilarga ko'rsatgan xizmatlari uchun sarflangan mehnatiga haq to'lash miqdorini asoslash hamda aniqlashni tatbiq qiladigan o'zaro munosabatlar vujudga keladi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksining 53-bobida "Jismoniy shaxslarning jami daromadi" tarkibi bayon qilingan.

Jismoniy shaxslarning jami daromadiga quyidagilar kiradi⁴² :

- 1) mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar;
- 2) mulkiy daromadlar;
- 3) moddiy naf tarzidagi daromadlar;
- 4) boshqa daromadlar.

O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan jismoniy shaxsning daromadlariga, agar 381-moddaning ikkinchi qismida boshqa qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, 12 foizlik soliq stavkasi bo'yicha soliq solinadi. Dividendlar va foizlar tarzidagi daromadlarga 5 foizlik soliq stavkasi bo'yicha soliq solinadi. O'zbekiston Respublikasining norezidenti bo'lgan jismoniy shaxsning O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlariga quyidagi soliq stavkalar bo'yicha soliq solinadi:

T/r	Soliq obyekti	Soliq stavkalari, foizlarda
1	Dividendlar va foizlar	10
2	Ushbu Kodeksga muvofiq aniqlanadigan, xalqaro tashishlarda transport xizmatlari taqdim etishdan olinadigan daromadlar (fraxtdan olinadigan daromadlar).	6
3	Mehnat shartnomalari (kontraktlari) va fuqarolik-huquqiy xususiyatdagi shartnomalar bo'yicha olingan daromadlar, 1 va 2-bandlarda ko'rsatilmagan boshqa daromadlar	12

2-rasm. O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslar uchun soliq stavkalari.

⁴² O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi 53-bob,370-modda. Jami daromadning tarkibi

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Kitoblar

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. Hammuallif – T.: “MOLIYA”, 2010 – 272 b.
2. M.Bonham. Generally accepted accounting practice under IFRS. Ernst & Young. USA, 2010.
3. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. Tarjima. A. Rizaqulov, B. Xasanov, A. Usanov, Z. Mamatov. T.: - 2004.
4. Jalolova D. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari - T.: Moliya instituti, 2004. - 25 b.
5. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. I tom. - Tashkent, 2000.
6. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. II tom. - Tashkent, 2000.
7. “ Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanidan o‘quv-uslubiy majmua, Toshkent -2019, Norbekov D.E., Ochilov I.K.
8. Xalqaro buxgalteriya hisobi fanidan o‘quv-uslubiy majmua, Toshkent-2021, Tashmanov G‘.

Vebsayt

1. <https://ifrs.academy/uz>
2. <https://www.mf.uz/uz>
3. <https://www.bss.uz>
4. <https://www.norma.uz>
5. www.lex.uz
6. <https://buxgalter.uz>